

עשה לך רב

יסודות בשיטת הפסיקה של הרב רבינוביץ

ביום רביעי, י"ב אייר תש"ף, הסתלק לגנזי מרומים מו"ר הגאון הרב אליעזר נחום רבינוביץ הכ"מ. מו"ר היה ידוע כראש ישיבה, פרשן של הרמב"ם, דיין מחנך ופוסק. בשורות הבאות נשרטט את עיקרי שיטתו, כפי שאני הבנתי אותה, בפסיקת הלכה.

הגמרא במסכת סוטה (יג, ב) מביאה את המדרש המתאר את ההספדים שנאמרו בלווייתו של משה רבנו שנפטר בנחלת שבט ראובן ונקבר בנחלת שבט גד: "והקדוש ברוך הוא אומר: מי יקום לי עם מרעים מי יתיצב לי עם פועלי און". התכונה שהקב"ה הדגיש במשה הייתה מסירות הנפש שלו עבור עם ישראל. גם מו"ר הדגיש תכונה זו של משה בדרשתו על פרשת קרח (דורש לציון, מאסף דברים לפרשיות השבוע ולמועדי השנה, עמ' 224-225): "ודאי שקרח אדם גדול היה, אבל גדול לעצמו. וודאי שירא שמים היה ואוהב ה', אבל הכל לעצמו... לא כן משה, אפילו ישראל רשעים הם, חטאים הם, ממרים הם - אין הוא מוותר עליהם חלילה. אדרבא, מעדיף הוא שיימחה שמו מספר התורה - ישראל לא ימותו... כל הטענות שהיו לו על משה כולם כעשן יכלו אם רק יש הבנת הענין היסודי שהוא כבריח התיכון בכל חיי משה ואהרן - אהבת ישראל כמו שהם".

יפים דברי רבינו על משה כלפי עצמו, בדרך שלמדנו ממנו כיצד יש לפסוק הלכה. אהבת ישראל והבנת צרכיהם - זה היסוד.

על מנת להלך בדרכי רבינו בפסיקת הלכה עלינו לעמוד בתחילה על יסודות סמכות חכמים. אמונה זו הכרחית ללימוד תורה, שהרי אם אדם אינו מכיר בסמכות חכמים ובמחויבותו להכרעתם, הרי שהצד ההלכתי של התורה מאבד את משמעותו. מחויבות זו איננה דבר של מה בכך בעולם הכללי המודרני.

הסמכות בעולם ההלכה

ישנה מצוות עשה בתורה לשמוע בקול החכמים. מצווה זו כוללת בתוכה שמיעה לפרשנות החכמים לתורה שבכתב, כמו גם דרשות שחכמים דרשו מהתורה

שבכתב באמצעות י"ג מידות, כאשר גם דברים אלה נכללים בגדר דין תורה.¹ בנוסף לדברי חכמים שתוקפם מהתורה, יש מצווה לשמוע לתקנות ולגזרות שחכמים קובעים. חובה זו היא מצווה לדורות גם לאחר שבית הדין הגדול בטל. כלומר – גם היום אנו מחויבים לשמוע לתקנות חז"ל מלפני מאות ואלפי שנים כדוגמת נטילת ידיים ומקרא מגילה. בסוף ספר המצוות מובא כעין קיצור שולחן ערוך של הרמב"ם: אוסף של שישים המצוות ההכרחיות בכל הזמנים. בין אותן מצוות נמנית המצווה לשמוע בקול הנביא (מצווה קעב), ומכאן משמע שאף על פי שהנבואה בטלה, מכל מקום אנו מחויבים היום לקיים את תקנות הנביאים והחכמים מהדורות הקודמים. מי הם חכמים אלה? על כך ענה הרמב"ם בפתיחה להלכות ממרים (א, א):

בית דין הגדול שבירושלים הם עיקר תורה שבעל פה, והם עמודי ההוראה ומהם חוק ומשפט יוצא לכל ישראל, ועליהן הבטיחה תורה שנאמר "על פי התורה אשר יורוך" – זו מצוות עשה.

כלומר, בית הדין הגדול הוא הסמכות העליונה של ההלכה היהודית, והחכמים היושבים בו הם החכמים שאנו מצווים לשמוע לדבריהם. מהיכן חכמי בית הדין הגדול שואבים את סמכותם? התשובה לשאלה זו היא שבית הדין מייצג את כלל ישראל, והסכמת כלל ישראל לדברי בית הדין היא מקור הסמכות.² משבטל בית הדין הגדול – בטלה סמכות זו; אך אף על פי כן לא בטלה סמכות החכמים. כפי שראינו לעיל, סמכות בית הדין מקורה בהסכמת כלל ישראל. אם כן

1. דברי סופרים המגדירים ותוחמים דיני תורה – תוקפם כשל דין תורה. על דברי סופרים שתוקפם מהתורה עמד מו"ר במאמריו 'על דברי סופרים שתוקפם דאורייתא במשנתו של הרמב"ם' ('סיני' קיא – תשנ"ג, עמ' סא-עב) ו'מפי הקבלה מפי השמועה במשנתו של הרמב"ם' ('סיני' קטז – תשנ"ה, עמ' כו-מא; פורסם שנית בספרו עיונים במשנתו של הרמב"ם, 'מעליות' תשנ"ט עמ' צג-קלח), וראה גם במאמרי 'הלכה למשה מסיני בפירוש המשנה לרמב"ם' ('סיני' קיח – תשנ"ו, עמ' רנב-רסא) וב- המונחים ההלכתיים במשנת הרמב"ם, מברכת משה – קובץ מאמרים במשנת הרמב"ם לכבודו של הרב נחום אליעזר רבינוביץ, תשע"ב עמ' 286-344.

2. ייצוג שכזה ניתן להדגים במינוי מלך. תהליך מינוי מלך מתאפשר רק בשיתוף בין בית הדין המייצג את הסכמת הקהל, לבין נביא המייצג את הסכמת הקב"ה (רמב"ם הל' מלכים א, ג).

סמכותם של חכמים - גם אלה שלא היו בבית הדין הגדול - מבוססת על האפשרות שדבריהם יתקבלו על ידי כל ישראל.³ הוראותיו ותקנותיו של בית הדין הגדול חייבו את כל ישראל. גם לאחר ביטול בית הדין לא בטלה סמכות זו, והיא ניתנה להוראות או ספרים שנתקבלו על ידי כל ישראל. מסיבה זו הוראותיו של התלמוד הבבלי מחייבות את כל ישראל. וכך כתב הרמב"ם בהקדמתו למשנה תורה:

נמצא רבינא ורב אשי וחבריהם סוף גדולי חכמי ישראל המעתיקים תורה שבעל פה, ושגזרו גזירות והתקינו התקנות והנהיגו מנהגות ופשטה גזירתם ותקנתם ומנהגותם בכל ישראל בכל מקומות מושבותם.

כלומר, סמכותו של התלמוד הבבלי מקורה בהסכמת כל ישראל לנהוג על פי הכתוב בו. וכך סיכם הרמב"ם בהמשך ההקדמה למשנה תורה:

כל הדברים שבתלמוד הבבלי חייבין כל ישראל ללכת בהם. וכופין כל עיר ועיר וכל מדינה ומדינה לנהוג בכל המנהגות שנהגו חכמי התלמוד ולגזור גזירותם וללכת בתקנותם.

אם כן נמצאנו למדים כי הסמכות ההלכתית העליונה היא בית הדין הגדול. בהיעדר בית דין, יש תוקף דומה לפסקי הלכות שנתקבלו על ידי כל ישראל.

המשכיות כאשר אין סמכות

לאור הצגת הדברים בפרק הקודם - שרק בהוראת סנהדרין או במקום שיש הסכמה של כל ישראל ההוראה מחייבת - ברורים דברי הרמב"ם בהקדמתו למשנה תורה:

ואחר בית דין של רב אשי... נתפזרו ישראל בכל הארצות... ונשתבשו הדרכים בגייסות, ונתמעט תלמוד תורה... וכל בית דין שעמד אחר הגמרא בכל מדינה ומדינה וגזר או התקין או הנהיג לבני מדינתו, או לבני מדינות רבות - לא פשטו מעשיו בכל ישראל, מפני ריחוק מושבותיהם ושיבוש הדרכים והיות בית דין של אותה המדינה יחידים... לפיכך אין כופין אנשי מדינה זו לנהוג כמנהג מדינה האחרת. ואין אומרים לבית דין זה לגזור גזירה שגזרה בית דין אחר במדינתו. וכן אם למד אחד מהגאונים שדרך המשפט כך הוא ונתבאר לבית דין אחר שעמד אחריו שאין זה דרך המשפט

3. ראה דברי רבנו בספרו מסילות בלבבם, פסיקה ומנהיגות רבנית עמ' 115 ואילך, ובמאמרנו דרכים בפסיקת הלכה, המעיין מה, ד תשס"ה 50-62.

הכתוב בגמרא - אין שומעין לראשון, אלא למי שהדעת נוטה לדבריו, בין ראשון בין אחרון.

הרמב"ם מדגיש כי הסיבה העיקרית לחוסר הסמכות היא היעדר הסכמה על ידי כל ישראל; דבר הנובע משיבוש הדרכים והפיזור הגדול שבו היהודים מצויים. אם כן, כיצד יש לפסוק הלכה במצב שכזה? על כך עונה הרמב"ם שמבחינה אידיאלית כל פוסק מחויב ללמוד את הנושא הנידון ולפסוק על פי סברתו. כאשר לימדנו רבינו דבר זה הוא הוסיף - עצה זו טובה לתלמידי חכמים מובהקים ולאנשים בדרגתו של הרמב"ם, אך מה יעשה אדם שאינו בדרגה כזו? לאנשים כאלה כתב הרמב"ם את ספר 'משנה תורה', כדי שדרך חיבור זה יוכל האדם לדעת את המעשה אשר יש לנהוג בו.

על משנה תורה חוברו ספרי השגות. רוב ההשגות על נושאים הלכתיים שונים, אך חלק מההשגות הן על עצם קיום ספר חוקים מחייב לאחר חתימת התלמוד. כנגד הגישה הזו, שעל האדם להכריע בעצמו את ההלכה, חידש ר' יוסף קארו שיטה חדשה בפסיקה. עיקר חידושו של מחבר השו"ע היה דרך פסיקת ההלכה. בזמן הסנהדרין היתה מצוה ללכת אחרי הרוב (שמות כג, ב). שם היה מדובר על דיון בין החכמים, כאשר כל אחד מביע את דעתו, מנסה להוכיח אותה ומתעמת עם דעות אחרות של חכמים שעמדו לצדו. כאשר הב"י מבקש לפסוק הלכה הוא כותב שאין ביכולתו להכריע בין דעות החכמים, שהרי אנו כונסים לידם, וכיצד נכריע מסברתנו? חידושו היה שנפסוק על פי רוב דעות, כאשר מדובר על אנשים שלא פגשו אחד את השני ולא עימתו את דעותיהם זו מול זו. למעשה, בשיטת השו"ע, התקדים או פסיקת הלכה קודמת - הוא העיקרון החשוב; כאשר אצל גישת הרמב"ם שיקול הדעת מכריע את התקדים. חידוש זה של השו"ע עורר גל גדול של מתנגדים. הבולט מבניהם הוא המהר"ל (בן דורו של הב"י) שכתב (נתיב התורה פרק טו) כי עדיף לפסוק כהכרעת הדעת האישית **ולטעות**, ולא ללכת אחרי ספר פסקים. כוונתו היתה לשו"ע:

כי יותר ראוי ויותר נכון שיהיה פוסק מתוך התלמוד, ואף כי יש לחוש שלא ילך בדרך האמת ולא יפסוק הדין לאמיתו שתהיה ההוראה לפי האמת - מכל מקום אין לחכם רק מה שהשכל שלו נותן ומבין מתוך התלמוד, וכאשר תבונתו בחכמתו תטעה אותו עם כל זה הוא אהוב אל ה' יתברך כאשר הוא מורה כפי מה שמתחייב מן שכלו... והוא יותר טוב ממי שפוסק מתוך חיבור אחד ולא ידע טעם הדבר כלל, שהולך כמו עיוור בדרך.

חולק נוסף על גישת השו"ע הוא ר' יהושע בר' יוסף מקרקא מחבר הספר 'מגיני שלמה', שכתב:

דרך הזמן הזה, שכל הדברים הכתובים על ספר... אין מזיזין אותן ממקומן... ולפי מנהג חכמי מדינתנו, דבר שנדפס בשו"ע אין לשנותו ח"ו כתורת משה... רחמנא ליצלן מהאי דעתא. אין לדיין אלא מה שעניו ראות... ורשאי כל אדם לחלוק בראיות ברורות אפילו על דברי הראשונים.⁴

למרות כל ההתנגדויות הללו, התקבל השו"ע על ידי כל ישראל. מו"ר חזר והדגיש שמה שהתקבל לא היה מה שכתבו מרן הב"י והרמ"א בלבד, אלא השו"ע כפי שנדפס, עם כל נושאי כליו. קבלת כלל הדעות מאפשרת מרחב פסיקה גדול ביותר בכל נושא, וההלכה לא נשארה חתוכה גם אחרי חיבור השו"ע. עיקרון קבלת ספר השו"ע עם כל נושאי הכלים שעליו הינו דבר יסודי בעולמה של ההלכה. מו"ר דרש מאיתנו לפני שאנחנו מגיעים אליו עם שאלה ללמוד את המקורות ולהעמיק בהם ולנסות לגבש עמדה. אם אנו מגיעים למסקנה שלא הובאה בשו"ע ובאף אחד מנושאי כליו, על אף שהגענו למסקנה זו מכוח עיוננו האישי – איננו יכולים לנהוג כמסקנה זו. ברם אם אנחנו מוצאים אחד מהאחרונים שסובר כדברינו – אזי יש לנו על מי לסמוך, ויכולים אנו לצרף לדעתנו את דעת אותו האחרון ולנהוג לפיו, גם אם רוב האחרונים סוברים אחרת. פסיקה שכזו חייבת להיעשות בצורה שקולה וזהירה ולברר לאמיתה של תורה שאכן כך הסוגיא מסתברת לדעתו בצורה הטובה ביותר, ללא כל פניות ושיקולים חיצוניים.

הרב למעשה סמך בתשובות מסוימות גם על דעת יחיד ששאר נושאי הכלים חולקים עליה, אם הדעה הייתה בעיניו מאוד ישרה ומבוססת. מבין הפוסקים שאחרי השולחן ערוך, הרב הדגיש שני ספרים מרכזיים: 'ערוך השולחן' מפני שבדומה לרמב"ם פסק הלכה גם בנושאים הקשורים למצוות התלויות בארץ ולהלכות המקדש, וכמו כן היה מאוחר יותר מה'משנה ברורה'. בנוסף, הרב המליץ בחום לקבוע חבירותא בהלכה ב'חיי אדם'. מכל מקום, גם ספרי פסיקה אלו אינם מחייבים.

פסיקת הלכה בדורנו

אם כן, לאור מה שראינו עד עכשיו, כיצד הרב היה מדריך את תלמידו בפסיקת ההלכה? הרב העביר סדרת שיעורים בנושא (השיעורים הוקלטו ונמצאים באתר הישיבה) וכן ערכנו עם הרב במשך השנים פגישות הכשרה לרבנים מכהנים בנושא, ואעלה על הכתב שני שו"תים שהרב הפנה אותנו אליהם.

4. עוד על ההתנגדות לשו"ע ראה בחיבור תולדות הפוסקים, ניו-יורק תש"ז, חלק ג עמ' 137-73.

הראשון הוא שו"ת ר' עקיבא איגר. ר' עקיבא איגר לא פרסם את תשובותיו. בנו אסף את תשובותיו ושלח לאביו שיסכים להוציא לאור את הספר, וכן התייעץ האם מתאים לקרוא לספר הזה 'פסקים וכתבים' (תשובות ר' עקיבא איגר עמ' א):

ואשר שאל בני חביבי אם טוב בעיני לכתוב אלו פסקים ואלו כתבים... לא ייכון שם 'פסקים', שנראה כאלו הלכה פסוקה היא אצלי ואין אחריה כלום. ולא על דעת זה נתרציתי לכם להדפיסם... סמכתי שהרב השואל יעיין ויבדוק בדברי ויבחור... קשה בעיני מה שאני שומע שנהגו כמה מורי הוראה בצאת חיבור חדש יפסקו אחריו. לא יפה הם עושים. כי עליהם לחתור כפי כוחם, ואם אחרי עיונם היטב ימצאו דברי המחבר טובים - אז ילכו אחריו. אבל להאמין לכל אשר ימצאו כתוב - אינו מדרכי החכמה.

כלומר - גם ר' עקיבא איגר, שמעמדו היה כמעט כמו של ראשון, לא ראה בדבריו הלכה פסוקה, וחייב את הרב שענה לו לבדוק את דבריו, ורק אם הוא מבין ומסכים להם - יורה כדבריו. בסופו של דבר בנו נתן לספר את השם 'פסקים וכתבים' למרות התנגדות אביו, וכתב שעצם הבאת התנגדות אביו בתחילת הספר מספיקה על מנת להשאיר שם זה. הרב הדגיש בפנינו שאפילו ר' עקיבא איגר לא הצליח לקבוע את השם של ספרו.

השו"ת השני הוא אגרות משה. הרב משה פיינשטיין בהקדמה לאו"ח ח"א (עמ' ג-ד) מביא את דברי ר' עקיבא איגר, ומחייב את החכם לעיין בש"ס ובפוסקים, ואם הבין שיש לדון ולהורות באופן מסוים - הוא מחויב לנהוג כך, גם אם כלפי השמים הפירוש הוא אחר. הוא מבסס את דבריו על המסופר בגמרא (שבת קל, א). המשנה מביאה מחלוקת בין ר' אליעזר ור' עקיבא האם מכשירי מילה דוחים את השבת, והגמרא מספרת:

תנו רבנן: במקומו של רבי אליעזר היו כורתין עצים לעשות פחמין לעשות ברזל בשבת... אמר רבי יצחק: עיר אחת היתה בארץ ישראל שהיו עושין כרבי אליעזר, והיו מתים בזמנן. ולא עוד אלא שפעם אחת גזרה מלכות הרשעה גזרה על ישראל על המילה, ועל אותה העיר לא גזרה.

אף שאין הלכה כר' אליעזר, ומדובר בחילול שבת שעונשו סקילה - היה מקום בארץ ישראל שנהגו שם להורות כר' אליעזר, והגמרא משבחת אותם על כך ומציינת שבאותו מקום אנשים לא היו מתים קודם זמנם, והם ניצלו מגזרה על המילה. בגלל האחריות המוטלת על הלומד לבדוק ולברר ולא לסמוך על הכתוב בספר, הרשה לעצמו הרב פיינשטיין לפרסם את שו"ת אגרות משה, ודרש:

כל תלמיד חכם ומורה הוראה יעיין בהדברים ויבחן בעצמו אם להורות כן. וכאשר יראה שאני לא סמכתי כסומא בארובה אף על חיבורי רבותינו, אלא בדקתי בכל כחי להבין שהם נכונים... אני מבקש לכל מעיין בספרי שיבדוק אחרי דברי, ואז יורה למעשה.⁵

אם כן נמצאנו למדים כי לדעת מו"ר אדם שיש לו את היכולת לברר את פסק ההלכה בכוחות עצמו, חייב לעשות כן. אחרי לימודו הוא מחויב לבדוק האם דבריו קולעים לאמיתה של תורה כפי שנקבעה בדורות הקודמים, ואם כך רשאי לנהוג כדעתו וכדעת אותם פוסקים שלמד את דבריהם. ר"ע איגר והרב פינשטיין זצ"ל שהבאנו את דבריהם מעודדים את הלומדים לבדוק את דבריהם, ואם הם נמצאו מכוונים לנהוג על פיהם. אין הם אומרים שכל אחד רשאי לפסוק כדעתו, ובוודאי שלא כאשר היא מנוגדת לפסק ההלכה כפי שהתקבל עד לזמנו של השואל/לומד. כפי שהראנו לעיל גבולות ההלכה רחבים אך אין הם פרוצים, ולא ניתן לנהוג בצורה מנותקת ממסורת ההלכה, כפי שנקבעה בשו"ע ובנושאי כליו.

הגדרת רב וסמכותו

לכאורה העולה מדברינו עד כאן הוא שהרב בעצם מיותר. אם אדם לומד נכון, על פי מתודה של בירור שאלה מהמקורות ועד ההלכה, ואז מוצא מישהו מהפוסקים שכתב כמוהו – לכאורה יש לו ביד פסק הלכה למעשה. אם כן, מה תפקידו של הרב?

הרב לימדנו שתשובות רבות לשאלותינו ניתן למצוא ברמב"ם. הרמב"ם מסביר בשני מקומות במסכת אבות את תפקיד הרב. ראשית, כלפי הוראת המשנה "עשה לך רב וקנה לך חבר" (א, ו), הרמב"ם מסביר שאין ללמוד לבד אלא צריך לקבוע ללמוד עם אדם אחר ואפילו אם הוא פחות ממך:

'עשה לך רב' – ואפילו לא היה ראוי להיות לך לרב, אבל שימהו לרב עד שתמסור לו הלימוד ותושג לך החכמה, לפי שאין לימוד האדם מעצמו כלימודו מזולתו, אלא לימודו מזולתו יותר קיים אצלו ויותר מבואר, ואפילו היה כמותו בחכמה או למטה הימנו. וכך בארו בפירוש זה הציווי.

5. למקורות נוספים של ראשונים ואחרונים המחייבים כל יהודי לנסות ולהבין את טעמי ההוראה שקיבל מפוסק מוסמך, עיין במאמרו של מו"ר הרב נחום אליעזר רבינוביץ, 'אמונת חכמים – מה היא?', בתוך ספרו 'דרכה של תורה – פרקים במחשבת ההלכה ובאקטואליה', מעליות תשנ"ט עמ' 206-214; חזר ונדפס ב'מסילות בלבבם' מעליות תשע"ה עמ' 103-114.

כלומר – חובה על כל תלמיד חכם לעשות לו רב על מנת ללמוד איתו. במונחים של ימינו הכוונה לחברותא. כאשר אדם לומד תורה ורוצה לכוון לאמיתה של הלכה, עליו ללמוד עם זולתו ולהתייעץ עם גדול ממנו. הרב היה כזה. במשך שנים רבות הוא היה מתייעץ בשאלות גדולות, גם עם פחותים ממנו.

במקור השני במסכת אבות נאמר "עשה לך רב והסתלק מן הספק" (א, טו). כאן מסביר הרמב"ם שתפקידו של הרב הוא להורות הלכה. "זה אשר ציוה כאן בעשיית רב, אין הוא לענין הלימוד, אלא להוראת ההלכה. אמר, עשה לך איש לרב, כדי שתסמוך עליו במותר ובאסור, ותסתלק אתה מן הספקות, כדרך שאמרו בירושלמי זיל אייתי לי זקן מן השוק דאסמוך עליה ואשרי לך". כאן מדובר על רב מורה הוראה, שכאשר אתה נמצא בספק עליך להתייעץ איתו. נמצאנו למדים שגם אחרי שאדם יודע ללמוד, נדרש תהליך של ביקורת מבחוץ על ידי רב-פוסק. רבנו, אם הכיר את השואל, היה מלמד אותו איך לשאול וכך היה מקדם אותו. תמיד היה לו חשוב לשמוע, גם מתלמיד בשיעור א וגם מילד, מה הוא חושב על הנושא.

נעיר כי הגדרת רב כאן לא בהכרח חופפת לרב קהילה. היום לרב קהילה יש תפקידים רבים ומגוונים, כמו לדרוש לבעלי בתים או להפעיל את הנוער. אך בנוסף לתפקידים אלה, על הרב לפסוק את ההלכה בקהילתו. רבנו שלח לפעמים רבנים צעירים לשליחות שכזו וידע שיתכן שעדיין לא הספיקו להקיף בידיעותיהם את כל הנדרש, אך הוא הבטיח להיות להם לעזר בכל שעה וכך גם תמיד היה.

הרמב"ם מגדיר את דמותו של הרב. מצד אחד, הרב צריך להיות בעל ידיעה בכל התלמוד ולהיבחן על מנת לקבל רשות מרבו לפסוק. מצד שני, הרב צריך להיות "מפורסם בדתו", כלומר, מתוקן גם באישיות ולא רק בידע הלכתי. מי הוא אותו אדם הראוי להוראה? תשובה לשאלה זו ניתן להביא מפיהמ"ש לרמב"ם לבכורות ה, ח:

והאדם הנבחן ואחר כך ניתנה לו רשות... הוא שיהיה מתלמידי חכמים דוקא, מפורסם בדתיותו כמו שמתבאר בגמר הוריות (יא, א). אם היתה לו ידיעה בכל התלמוד ויש לו בקיאות במסכתא מן המסכתות שכל זמן שנשאל שאלה מאותה המסכתא עונה עליה תשובה נכונה, הרי זה ראוי להתמנות בעירו... ואם היה מובהק בחכמה עד כדי שיענה תשובה נכונה בכל זמן שנשאל בכל התלמוד, הרי זה ראוי להתמנות ראש ישיבה... ולשון התלמוד (שבת קיד, א) אי זה הוא תלמיד חכמים? כל ששואלין אותו דבר הלכה ואומר. למאי הלכתא? למנוייה. אי במסכתא – באתריה;

ואי בכוליה תלמודא – בריש מתיבתא... וכבר בארתי לך כי הממונה באופן ענייני הוא אשר נבחן ונתנה לו רשות לפי ערך ידיעותיו.⁶

מתוך דברי הרמב"ם עולה כי ישנן שלוש דרגות: יש רב שיודע לעיין ולהשיב בנושא מסוים, והוא יכול להיות רב מקומי. הדרגה השנייה היא מי שיודע לעיין ולענות בכל התורה, והוא יכול להיות ראש ישיבה. הדרגה השלישית היא מי שלא נכנס תחת אף אחת מהדרגות הקודמות, במקרה כזה אף על פי שהוא מכיר את הסוגיות בבקיאות הוא צריך לסמוך על תקדים שכבר נכתב כדי להכריע הלכה למעשה.

אומנם לא כל אדם שאינו ראוי להוראה לאחרים, אינו יכול להורות לעצמו. אך האנשים הנמצאים בדרגה השלישית, כמו גם האנשים בדרגה השנייה אך עוסקים בתחום שאינם מומחים בו, אף אם הם מצויים כמה שנים במסגרות תורניות, וקיבלו תארים ותעודות – חייבים להישען על חכם בן דורם או קדום להם על מנת לאמת ולבסס את דבריהם.

מתוך הדברים עד כאן, נעמוד על שני יסודות בשיטת הפסיקה של הרב: הבחנה בין הגדרות הלכתיות והגדרות מציאותיות; והיחס לטכנולוגיה וחשמל בשבת.

הבחנה בין הלכה למציאות

כבר לפני עשרות שנים היה ניתן לשלול אבהות בוודאות על ידי בדיקת דם, והיום יש סוגים שונים של בדיקת דנ"א שיכולות לשלול או להוכיח אבהות בוודאות גבוהה מאוד (קרוב ל 100%). אלו בדיקות חדשניות, אך כולם מסכימים שניתן לסמוך עליהן בנוגע להתרות עגונות, כפי שהדבר בא לידי ביטוי בפסיקות בעקבות מלחמת יום כיפור ונפילת מגדלי התאומים.⁷ מכל מקום, שאלת משמעותן ההלכתית של בדיקות דנ"א תלויה בהסבר היחס בין הלכה למציאות. בסוגיה זו הרב נקט בשיטה ברורה מאוד שקובעת כי יש דברים שאינם תלויים במציאות אלא עקרונות הלכתיים.

נדגים עיקרון זה. בכימיה מקובל שאי אפשר לנקות לגמרי מתכות שבלעו, אך אפשר לנקות חרסים וכלי זכוכית. כידוע, בדיני איסור והתר ההלכה קובעת בדיוק את ההפך. כלי חרס – אין להם טהרה עולמית, ואילו כלי מתכות ניתן להגעיל וללבן וכדומה. כאשר שמעתי קורס בחומרים באקדמיה נדהמתי לגלות עובדה זו. מייד התקשרתי למו"ר וסיפרתי לו על התגלית. הוא ביקש ממני לחזור לכיתה

6. והעיר שם הר"י קאפח (הערה 47): "כלומר מבחינה עניינית, לא פטומי שמא, ולא על ידי ארגון הצבעה". הדברים התאימו לזמן כתיבתם (תשכ"ג) כמו גם לימינו.

7. הרב מרדכי הלפרין 'רפואה מציאות והלכה', סימן לג עמודים 405-416.

ולשאול את המרצה כיצד ניתן לנקות כלי חרס. כאשר בררתי לעומק את הדברים, התברר לי שחרס אומנם אפשר לנקות אך רק על ידי וואקום במצב תת לחץ ושימוש בחומרים כימיים שאינם מצויים בידי כל אדם ומסוכנים. לעומת זאת, מתכת מתנקה ב- 90% בשיטה, ועוד 5% על ידי שטיפה בסבון ואחרי הרתחה כבר מוציאים יותר מ- 99% מהחומר הבלוע. אמנם נשאר במתכת אחוז זעום בלוע, אבל מסתבר שההלכה לא מתחשבת בו.⁸ מתוך כך, הרב לימד שבליעה בכלים זו לא מציאות מדעית אלא הגדרה הלכתית: "יש להקדים ולומר, שמסתבר שכמעט כל הכלים כולם בולעים ופולטים, אבל אלה שבליעתם ופליטתם היא מזערית ביותר, עד שאפילו לאחר זמן רב לא תצטבר הבליעה לכדי כמות שניתן לחוש שהיא נותנת טעם, דינם כאילו לא בולעים, כי כלל נקוט בידינו שהתורה לא ניתנה למלאכי השרת וכל שאין בו טעם המורגש לחוש כאין וכאפס ייחשב" (תחומין לד עמ' 126). במקרה זה הרב לימדנו שיש מציאות מדעית ויש מציאות הלכתית. שאלת בליעה בכלים היא שאלה מציאותית, אך הברור של המציאות לא נעשה בכלים מעבדתיים ובחיפוש של מולקולות על ידי מיקרוסקופים, אלא בעקרונות הלכתיים של נתינת טעם וכדומה. על בסיס הבנה זו, עמד הרב בחזקה על העיקרון שגם ממזר הוא מציאות הלכתית ולא מציאות מדעית:

בזמן האחרון נשתכללו בדיקות ביו-כימיות... עד שניתן לקבוע אבהות בלי להתייחס לכללי פסיקה... שמא צריך להשתמש בשיטות אלה לגלות ממזרים? לא רק שאין צורך בזה, אבל בהחלט אסור לעשות בדיקות כאלה לשם כך, ולא עוד אפילו כבר נעשו, אין לסמוך עליהם בשום אופן... מאחר שהדין הקובע מי הוא ממזר ומי הוא כשר, הרי זו הגדרה הלכתית טהורה, ואין גילוי המציאות האמיתית לא מעלה ולא מוריד. דין הממזר נקבע על פי כללי הפסיקה המקובלים והם הם היוצרים את המעמד ההלכתי, ולא העובדות המדעיות (עיונים במשנתו של הרמב"ם עמוד קסג).

משמעות הדבר היא שגם אם יביאו בדיקת דנ"א שאומרת שאדם ממזר, אין להקשיב לה. בנוסף, ראוי היה להלקות על כך כשם שמלקים עד אחד, כיוון שהוא

8. ראה מה שכתבתי בנושא: כבולעו כך פולטו - דרך הפעולה של הבליעה והפליטה, המעין נג, ב תשע"ג עמ' 95-96; האומנם אין בליעה בכלי נירוסטה? אמונת עתיך 102 שבט תשע"ד עמ' 143-145; הרב יאיר פרנק, בליעה ופליטה בכלים לאור תוצאות המבחן המדעי, תחומין לד תשע"ד עמ' 113-129; לביא שילר והרב יאיר פרנק, הניסויים המדעיים לבחינת שאלת בליעה ופליטה בכלים, בד"ד 30, אלול תשע"ה עמ' 63-84.

מוציא לעז בלא שיש לדבר משמעות בבית דין.⁹ להלכה נפסק כי משפחה שנטמעה נטמעה (מלכים יב, ג), וכל המשפחות בחזקת כשרות. לכן מבחינה הלכתית גם אם נעשתה בדיקת DNA לאדם הוא עדיין כשר לבוא בקהל, ומי שטוען אחרת מוציא לעז על יהודי כשר. אהבת האדם ניכרת בפסיקתו של רבנו. הבחנה זו בין המציאות להלכה מנטרלת הרבה מהעצבנות ההלכתית שאנשים לפעמים נמצאים בה. בהקשר זה, הרב הדגיש פעמים רבות את נושא השיעורים ובעיקר בערב פסח ביחס לשיעור אכילת מצה. הרב טען שממה נפשך, אם אדם אכל בקצב שבו הוא רגיל לאכול, בוודאי שאכל בזמן הנדרש את השיעור הנדרש. שכן, לא ייתכן שההלכה דורשת מאדם לבלוס במהירות חריגה שכמעט ואינו יכול לעמוד בה. אמנם, יש שחולקים בזה על הרב וסוברים שייקוב הדין את ההר. תפקידנו, תלמידי הרב, להמשיך את הגישה של הרב ולהציג את ההבנה שיש הלכה ויש מציאות, ולפעמים ההלכה מנותקת מהמציאות ולא באה להכריע מה קורה בעולם הפיזיקלי.¹⁰

טכנולוגיה וחשמל בשבת

הרב הדגיש פעמים רבות כי העובדה שהשימוש בחשמל מתרחב ומשתכלל בקצב מהיר, וישנם פיתוחים טכנולוגיים ויישומים חדשים, מחייבת אותנו להכיר וללמוד את אופן פעולתם ולשוב ולבחון את מעמדם ההלכתי. תמיד ביקש הרב ללמוד ולשמוע מאדם הבקיא בתחום המדעי/טכנולוגי וסרב להכריע מבלי להכיר את המציאות. יכולותיו המדעיות אפשרו לו להיכנס לעובי הקורה ולחדד מה הנקודה העיקרית עליה התשובה צריכה להתבסס. בנוסף ללימוד המצב הקיים, ביקש הרב להניח את יסודות הפסיקה לשאלות שיעלו בעוד עשרות שנים. הרב המשיך את מסורת הפסיקה של הגאון ר' יוסף אליהו הנקין, מגדולי תלמידי החכמים בארצות הברית, שהניח את היסודות להתייחסות לחשמל שאין בתוצאת פעולתו אחת מל"ט אבות מלאכה, והתיר שימוש במקרר בשבת.

9. כך גם סובר הרב אשר וייס, ראה שו"ת מנחת אשר ח"ג סימן פז. החולק על שיטה זו הוא הרב הלפרין (לעיל הערה 7) שמבסס את דבריו ברש"ש ב"ב נח, א. הרש"ש שאל על דברי הגמרא מדוע לא עשו בדיקה 'מדעית' לזיהוי הילד לאור דרך המופיעה בספר חסידים (סימן רלב). הרש"ש ענה שהסיבה הייתה שלא רצו לזהות את הילד כמזמר, ונראה מדבריו שהבדיקה הייתה גורמת להגדרה זו. הרב זצ"ל הביא את הרש"ש בדבריו אך לא התמודד איתו. כאילו לומר לנו, דעו לכם ראיתי אותו. ראו גם אתם אך אין כך ההלכה.
10. ראה בהרחבה בספרו של אחי, הרב אוהד פיקסלר, מסיני ועד ימינו, מזכרת בתיה תש"ף, פרק 3.9 הגדרה הלכתית והגדרה מציאותית, עמ' 267-290, נמצא גם בספריית אסיף: https://asif.co.il/download/kitvey-et/msini/1_23.pdf

העיקרון היסודי בשאלת הטכנולוגיה בשבת הוא עד כמה המערכות מקדמות את מהות השבת, לדברי הנביא: "אם תשיב משבת רגלך עשות חפצך ביום קדשי וקראת לשבת ענג לקדוש ה' מכבד וכבדתו מעשות דרכיך ממצוא חפצך ודבר דבר" (ישעיהו נח, יג). כל הלכות שבת כולן מיועדות להביא לידי עונג, לשמח את הבריות. הקידמה במדעים ובטכנולוגיה הביאה לכך שניתן היום לענג את השבת הרבה מעבר למה שהיה אפשרי לפני כמה דורות. המצאת החשמל שינתה את אורח חיינו לטובה במישורים רבים ותרמה רבות לעונג שבת. יש כאלו שרואים את הטכנולוגיה בכלל, והחשמל בפרט, כאיום על שמירת השבת, אך לא כך היה רבנו. הוא לימד אותנו שיש בחשמל בכדי לקיים מצוות עונג שבת בהידור רב יותר, ובוודאי שאין מה לראות בה איום. אם לא נצליח לבסס עיקרון זה בליבות ההמון, נמצא את עצמנו בעוד כמה שנים – כאשר כל הבתים יהיו חכמים והערים תהיינה חכמות – יוצאים בשבת למדבר. הרב ראה בכך ביטול מצוות עשה. מי שמשכיל לשלב את הטכנולוגיה בחיי היום-יום ויאפשר שימוש בה גם בשבת – מקיים מצווה. אהבת האדם ורווחתו היא העיקר במצוות שבת כפי שהרב הדגיש בנושא זה.

המורכבות ההלכתית בשאלה השימוש בחשמל בשבת נובעת מכך שהחשמל הוא גילוי חדש יחסית, והיחס ההלכתי כלפיו אינו מבורר לחלוטין. למרות שלפעמים יש תחושה כאילו יש מסורת פסיקה בנושא זה, זה פשוט לא נכון. מדובר בשאלה שנשאלה לראשונה לפני קצת יותר ממאה שנים. אומנם, בחיים האזרחיים איננו מפעילים מכשירים חשמליים בשבת, כאילו יצאה בת קול ואמרה "זה אסור", אך הביסוס ההלכתי לנוהג זה בעייתית.¹¹ כאמור לעיל, תפיסת הפסיקה של הרב הייתה שהיום עלינו להניח את היסודות להתייחסויות הלכתיות שישפיעו עלינו בעתיד. הרב קודם כל חיפש מה האיסור בחשמל, מתוך ההנחה שאם אין איסור אז הדבר מותר. הרב ביסס היטב את האיסור משום "עובדין דחול" כאשר הכוונה היא דמיון למלאכה או שהפעולה יכולה להביא לידי מלאכה.¹² הרב ציין את

11. ראה מאמרי בנושא: הדלקת נורות לד בשבת, המעין נא, ג תשע"א עמ' 24-34; שימוש במבערי גז במכשירי בישול ביתיים ביום טוב, המעין נב, א תשע"ב עמ' 17-30; האם יש איסור 'מוליד' באור ומתי יש איסור 'בונה' בחשמל, אמונת עתיך 98 שבט תשע"ג עמ' 66-76; הגדרת מלאכת מכה בפטיש והקשרה לחשמל בשבת, המעין נד, ג תשע"ד עמ' 67-78; הרב אלי רייף, הפעלת חיישנים בשבת, אמונת עתיך 104 תמוז תשע"ד עמ' 65-54; פתיחת דלת באמצעים אלקטרוניים, אמונת עתיך 120 תמוז תשע"ח עמ' 150-153; שימוש בשבת במיכל אשפה חכם, המעין נט, א תשע"ט עמ' 82-83.

12. ראה בהרחבה במאמרו של אחי, הרב אוהד פיקסלר, הגדרת איסורי 'עובדין דחול', ניסן תשע"ד עמ' 37-47 ובספרו מסיני ועד ימינו (לעיל הערה 10) פרק 3.7 שימור דעות

ההיסטוריה בשימוש בחשמל שהכתיבה את פסיקת ההלכה. לדבריו, ברור לכולם שחשמל בשבת אסור משום שבתחילה היישומים הראשונים של החשמל נעשו בתאורה ובחימום, ומדובר במלאכות מהתורה של הבערה ובישול, עד כדי כך שהיו בתחילה הרבה שחשבו שזרם החשמל הוא סוג של אש. מכל מקום חשמל נתפס כאיסור כי הוא הוביל לאיסורי תורה כמו שימוש בנורות עם חוט להט, תאורה, ואפילו סתם דברים מרעישים, שמקושרים בצורה ברורה למלאכה וביטול עונג שבת. ברם, בימינו פעמים רבות החשמל מתפקד בצורה הפוכה, והוא חלק מההתנהלות השוטפת שמאפשרת עונג שבת. שינוי תפיסתי זה הוביל רבינו. וכך אמר בשיעור שמסר באוניברסיטת בר-אילן במעמד קבלת ד"ר לשם כבוד:

אמנם בדורות קודמים ראו חכמים לאסור לגבי חשמל עיסוק בכמה דברים שהם כעין מלאכה, והכול כדי שלא תיהפך השבת כחול חלילה, כי מדובר היה בכך שהאדם עצמו הוא הפועל ועושה את המלאכה ואף משועבד היה להפעלה ולטיפול במכשיר החשמלי. אולם המהפך הגדול שנוצר על ידי האוטומציה נועד לשחרר את בני האדם משעבודם למלאכות ולהפעלת המכשירים החשמליים, ואדרבה, הרבה צרכים מופקים באופן אוטומטי ואינם זקוקים לטיפול של האדם כלל. לפיכך אין מקום להחמיר ולאסור זאת, ואדרבה, מתוך כך יכולים בני האדם להתפנות מעיסוקי החול ומטרחה, והשבת נעשית להם לעונג.¹³

זכיתי, והייתי חודשים ספורים לפני פטירתו בביתו, והבאתי איתי את העוזר האישי של חברת אמזון המוכר כ'אלקסה'. מדובר בקופסא קטנה שיודעת לבצע הוראות הנאמרות לה בעל פה או לענות על שאלות. הרב שאל את 'אלקסה' באנגלית מה מזג האוויר במעלה אדומים ומתי השקיעה, והיא ענתה לו. כדרכו, הרב אמר בבדיחות שאין זה אלא "מעשה כשפים". בתפיסת הפסיקה של הרב, אין סיבה לאסור כלי כזה בשבת.¹⁴

הרב הדגיש כי בעוד כמה שנים יישאלו שאלות כאלו, וצריך שיהיה מי שיידע מה לענות. הוא עשה זאת מתוך מחשבה על העתיד, על הצורך ללמד את התלמידים

בהלכה (עמ' 229 והלאה). לא נכונה ההבנה בשיטת רבנו שעובדין דחול זה רק אווירת שבת, כפי שניסו להסביר חלק מהחולקים על מנת להראות עד כמה האיסור הזה איננו מבוסס (ראה שו"ת מנחת אשר ח"א סי' ל).

13. פורסם גם בתחומין לו (תשע"ו), הפעלה חשמלית בשבת ע"י חיישנים, דיבור או מחשבה, עמ' 146-152.

14. ראה מאמרי יחד עם הרב אריאל קטן, דיבור כמעשה-הבעיות ההלכתיות הכרוכות בהפעלת עוזר אישי בשבת, אמונת עתיך 129, תשרי תשפ"א עמ' 144-151, וחלק ב של המאמר אמונת עתיך 130 (בדפוס).

שיוכלו להעביר את התורה הלאה. זו החובה שלנו היום, כאשר הרב כבר לא נמצא. צריכים לשתול את יסודות ההלכה היום לאורם נוכל לחיות בעולם בעוד חמש ועשר שנים.

סיכום

הרב לימדנו כי:

1. הסמכות ההלכתית העליונה היא בתי הדין הסמוכים שהוראתם נשמעת על ידי כל ישראל. משאין סמכות כזאת, כל אדם או חיבור שנתקבלו על ידי כל ישראל (כתלמוד הבבלי) - פסיקותיו בעלות תוקף כשל בית הדין הגדול. משאין גם סמכות זו - כל אחד מחויב בעצמו לברר את ההלכה.
  2. החובה לנסות ולברר את האמת אינה מוגבלת אך ורק למורי הוראה ופוסקי הלכות. התורה ניתנה לכל ישראל, וכל אחד מישראל חייב ללמוד תורה עד שיידע לכלכל את מעשיו על פי דין, ולשם כך יש להבין את טעמי ההלכות. מכאן נובע, שכל עוד לא הספיק ללמוד ולא הגיע להוראה, אין לאדם ברירה אלא לעשות לו רב ולשאול ממנו את המעשה אשר יעשה. אולם גם מי שלמד ומבין, אם חכם הוא באמת, לא יסמוך על דעתו בלבד, אלא יפנה לחכמים אחרים לשאול לדעתם ולעצתם.
  3. גם אם שאל לרב שיורה לו הוראה, אינו נפטר מהחובה להבין את טעמי ההוראה. מוטלת אחריות אישית על השואל להגיע להבנת ההלכה, ואסור לאדם שילך כעיוור בארובה אחרי מורה זה או אחר.
  4. הדגמנו את הדברים בשיטת הרב ביחס לחלוקה בין מציאות הלכתית למציאות פיסיקלית, וכיצד אנו חייבים היום לשנות את הגישה לחשמל ולטכנולוגיה על מנת לחזק את מצוות עונג שבת.
- הרב הדגיש לנו תמיד את האחריות האישית של האדם. כל אחד שניגש לשאול את הרב, הרב שאל אותו בחזרה "ומה אתה חושב בעניין?". היית חייב להגיע עם תשובה על מנת לשמוע את תשובתו של הרב. זהו יסוד גדול בפסיקת ההלכה, אחריות אישית. אהבת אדם באשר הוא נברא בצלם אֱלֹהִים, אהבת ארץ ישראל ותקומת מדינת ישראל, ואחריות אישית הם יסודות שיטת הפסיקה של מו"ר הרב נחום אליעזר רבינוביץ זצ"ל הכ"מ.